

Bednárík-Stefanik Adrienn – Felhő Mária

„Elmegyek és te figyelj a májusokra...”

Radnóti és Vác
Oktatási segédanyag

Katona Lajos Városi Könyvtár
Vác, 2014

Szerkesztette: Feketéné Polka Márta
Jancskár Judit

A kiadvány a Miniszterelnökség „**Magyar Holokauszt Emlékév – 2014**” c. pályázatának keretén belül készült.

Támogatóink:

Miniszterelnökség
Petőfi Irodalmi Múzeum
Vác Város Levéltára
Szódi Helytörténeti Alapítvány

Felhasznált irodalom:

- Andai Ferenc: Mint tanú szólni : Bori történet. Ab Ovo, 2003.
- Baróti Dezső: Kortárs útlevelére. Radnóti Miklós 1909-1935. Bp. Szépirodalmi K., 1977.
- Ferencz Győző: Radnóti Miklós élete és költészete : kritikai életrajz. Bp.: Osiris, 2009.
- Ortutay Gyula: Fényes, tiszta árnyak : tanulmányok, emlékek, vázlatok. Bp.: Szépirodalmi K., 1973.
- Radnóti Miklós Összes versei és műfordításai. Bp.: Szépirodalmi K., 1974.
- Radnóti Miklós: Ikek hava : napló a gyerekkorról. Bp.: Helikon : Szépirodalmi K., 1973.
- Radnóti Miklós: Napló. Bp.: Magvető, 1989.
- Vas István: Azután. Bp.: Szépirodalmi K., 1991.
- Volentics Gyula: Radnóti Miklós hét napja Sződön 1944. május 20-27). In.: Váci polgár 2014. 11. sz. 8. p.
- Zelk Zoltán: Féktávolságon belül. Radnóti Miklósé. Bp.: Szépirodalmi K., 1973.
- <https://www.radnoti.mtak.hu>

Képek

A Vasútállomás és a Curia szálló képét Vác Város Levéltára; a Csörögi-majorról a képeslapot a Szódi Helytörténeti Alapítvány biztosította számunkra.

„Radnóti Miklós költői életművét kivételessé teszi, hogy élet és költészet ritka egységét teremti meg. [...] Költészete azonban nemcsak végkifejletében, hanem kezdeteiben is életrajzi fogantatású.”¹ Ezekkel a sorokkal indítja a költőről 2010-ben megjelenő kritikai életrajzát Ferencz Győző.

Ezt a tankönyvekből is jól ismert életművet szeretnénk helyi kötődésekkel gazdagítani.

Radnóti Miklóst Váchoz édesanyja és annak családja köti. Majd itt érte a hír, hogy édesapja elhunyt. Végül 1944-ben Vácra kellett jönnie harmadik munkaszolgálatára.

¹ Ferencz Győző: Radnóti Miklós élete és költészete 2005. 9. p.

„...Meghalt az Anyám aki párosan szült és elvitte páromat a Testvért.

Halálok között születtem, világok borultak össze és május könnyezte akkor a halottakat...”

(Születés c. kiadatlan vers 1929. jan.10.)

„... Az anyámat nem ismertem, az apámra valójában alig emlékszem, néhány éles, de összefüggéstelen képet, emléket becézek róla magamban. Hogy ez a katasztrófális gyerekkor hogy védett meg bizonyos neurózisoktól, arra majd később visszatérek. Most maradjunk a családnál általában. Apai ágon a nagyszülőkhöz, anyai ágon a dédszülőkhöz igazolhatom okmányokkal a családfámat, mint ez mostanában divatos, 1790 és 1800-ig e földön. A családi hagyomány mindkét részről még két nemzedékről tud (nagyapai és dédi másodunoka, ill. unokatestvérség) de nem hiszem, hogy írás akadna erről. Sosem kerestem, nekem a hagyomány is elég.” Írja Radnóti Miklós 1938-ban naplójába.

Felmenőinek története számára nem volt fontos, de szüleinek elvesztéséről számos verse, szépprózai írása és naplóbejegyzése szól.

Családjának anyai ága - levéltári és anyakönyvi adatokkal – bizonyíthatóan Váchoz köti Radnótit.

1945. május 28-án így ír naplójába: „Úgy vártam, hogy ez az évforduló, ez a május visszahozza.” De az a május ami „legdrágább életet” adott 1909-ben, 1944. májusában lepecsételt marhavagonban viszi utolsó munkaszolgálatára, ahonnan ő maga soha nem tér haza.

Szirom borzong a fán, lehull

fehérlő illatokkal alkonyul.

A hegyről hűvös éj csorog,

lépkednek benne lombos fasorok.

Megbú a fázós kis meleg,

vadgesztenyék gyertyái fénylenek.

(Naptár. Május. 1941. február 25.)

*annyiszor ért már bántalom engem is. De ő a drága oly tiszta [szakadás miatt hiányos] jóságos. Ő még soha senkinek nem vétett [szakadás miatt hiányzó rész] az ő szívében és agyában rend van és ragyogá [szakadás miatt hiányzó rész] gyázz Rá Istenem ... nagyon nagyon kérlek. Te ismersz bennünket és szabadíts meg ettől a lidércnyomástól. Segíts meg, kérlek egyetlen Istenem.”*¹⁹

Ez a kézzel írott négyrétben meghajtott ima, nemcsak egy zaklatott világot mutat meg. Ahol a távolba hurcoltak és az otthon maradtak egyaránt kétségbeesetten igyekeztek túlélni. De egy olyan kapcsolatot igazol férj-feleség között, mely a kölcsönös és feltétlen elfogadáson, tiszteleten alapul. A költő egy olyan otthon emlékét vitte magával, ahol a verse volt a szándék és a cél. „Radnóti vágya magasabbra hágott: ő a remeklésre készült, annak a versnek a megírására, melynek szavai végigborzonganak a kor hátgerincén. S hogy ez éppen ott és akkor sikerült neki, amikor és ahol más nem is gondol írásra, amikor a lélek már ágyat vet a halálnak, mindnyájunk számára, akik fejünket versírásra adtuk, a század egyik legszebb, legnagyobb csodája. Ezt csak Fifi, a hitves érti.”²⁰ A hitves, aki férje sorsa felett nem perelt, nem vádaskodott, csak néma maradt.

¹⁹ Ferencz Győző: Radnóti Miklós élete és költészete. 2009. 714. p.

²⁰ Zelk Zoltán: Féktávolságon belül. Radnóti Miklósné. 1973. 344. p.

Grosz Ilona

Édesanyja, Grosz Ilona 1881. április 18-án született Vácott, itt élt házasságkötéséig a Híd u. 8. ma Eszterházy u. 8. szám alatt.

„Fennmaradt Grosz Ilona apjának 1937. május 31-én a váci főrabbi-ság által készített, 24/1937 számú születési anyakönyvi kivonata és szüleinek a pesti izraelita hitközség által 1938. február 7-én készített, 726/1938 számú házassági anyakönyvi kivonata. Ezek a kivonatok közlik, hogy a költő anyai nagyapja, Grosz Móric 1848-ban Vácson született (halálának ideje ismeretlen)”². Az ő apja Grosz Izrael kereskedő, akinek felesége Weisz Ilona, a költő anyai dédanyja. A költő dédszüleinek születési és halálozási adatai ismeretlenek.

Grosz Móric 1879-ben feleségül vette Grosz Ilona édesanyját, Weisz Matildát, aki 1853-ban Pesten született.

Weisz Matilda apját Weisz Jakabnak, anyját Reif Ceciliának hívták. Vácson, a Híd utca 8-ban laktak, egyéb adataik nem ismertek. A költő dédszüleinek Matilda mellett még két gyereke született: Ernesztin és Ilka. Ők jelentik a fiatal Radnóti életében a családot. Apja halála után ők gondoskodtak róla Lipót körüti otthonukban.

² Ferencz Győző: Radnóti Miklós élete és költészete 2005. 21-22. p.

Eszterházy u. 8.

A rokonok szerint „gyönyörű szép, életvidám, művelt asszony”³ 1908. március 22-én kötött házasságot Glatter Jakabbal, a költő édesapjával. Ebből a házasságból született 1909. május 5-én Radnóti Miklós, akinek születése az anyácska és a sosem látott ikertestvér életébe került. A magát egy versében „győztes kis vadállatnak”⁴ aposztrofáló költő erre a halálélményre és az anya nélküli gyerekkorra nem emlékezhetett, a tényekkel csak apja váratlan halálakor szembesült. „A kis család éppen Vácott volt akkor, az ottani rokonoknál töltötték a nyarat. Az apát onnan hozták vissza Budapestre, a Szabolcs utcai kórházba, ahol rövid ideig tartó szenvedés után, 1921. július 21-én meghalt. ... Nem sokkal halála után fiának azt is meg kellett tudnia, hogy az, akit addig édesanyjának hitt, csak nevelőanyja volt.”⁵ Maga Radnóti így ír erről a 1939-ben befejezett *Ikrek* havá-

³ Baróti Dezső: *Kortárs útlevelére*. 1977. 14. p.

⁴ Radnóti Miklós: *Huszonnyolc év*, Radnóti Miklós összes versei és műfordításai. 1974. 119. p.

⁵ Baróti Dezső: *Kortárs útlevelére*. 1977. 21. p.

A munkatáborok, így Radnóti életének utolsó hónapjai is nehezen rekonstruálhatóak. Több, ezt az időszakot átfogó tanulmány született. Mégis igazán hiteles képet egy kis szerb iskolafüzet, a Bori notesz ad.

Utolsó versében a munkaszolgálatosok mindennapjainak valóságában, az emberi test pusztulását, és saját halálát is megírja: „*Tarkó-lövés – így végzed te is-*„

„Túlélők visszaemlékezései alapján valószínűsíthető, hogy Radnóti november 8-án vagy 9-én Györszentmártonból indult utolsó útjára, itt vagy Écsen szekérre rakták és Győrön át Abdára vitték. Biztosat azonban nem lehet tudni.”¹⁸

Az abdai tömegsír exhumálásakor Radnóti Miklós pénztárcájából előkerült egy, még a második munkaszolgálat alatt feleségétől, Gyarmati Fannitól kapott levél.

„Édes Istenem, nem bírom ezt a szorongást. Segítsd meg őt, légy vele, hogy világos, tiszta legyen a feje és mindenre tudjon felelni. Segítsd meg őt Te tudod mennyit kínlódott szegény ne engedd hogy baja történjék. Légy velünk, bár tudom, hogy bűnös vagyok, ő nem, soha, de én oly sokszor vagyok kemény és bántó az emberekhez, bár legfőbb parancsnak tartom, hogy szeresd felebarátodat. De azt hiszem azért van ez, mert oly elcsigázott vagyok sokszor és

¹⁸ Ferencz Győző: *Radnóti Miklós élete és költészete*. 2005. 700. p.

mert épületegyüttesben lehettek elszállásolva a munkaszolgálatosok."¹⁶

Ezt a Vác és Csörög közötti útvonalat - oda és vissza -, egy 14 km-es emléktúrában 2014. május 20-án mi is bejártuk. Az általunk megtett vélelmezett gyalogutat kényszer és kísérők nélkül tettük meg, nem úgy, mint 70 évvel ezelőtt a költő és több társa.

A Csörögi-majorból 27-én kora reggel ismét Vácra masírozatták a munkaszolgálatosokat. A Csukatelepi futballpályán alakulatokba rendezve az állomásra, majd a marhavagonokba parancsolták. Délután már a szerbiai Bor felé tartottak a lezárt szerelvények.

Vas István: *Azután* című önéletrajzi írásaiban egy mentési kísérletről is említést tesz. Ebből azt tudhatjuk meg, hogy az orvosi igazolással alkalmatlan Vas István és kísérője az ő ügyüket intéző főhadnagynál érdeklődik Radnóti felől. Szerencséjükre a hadnagy ismerte a „nagyon jó költőt” és a megmentésére sietett, de akkor már Radnóti Miklós századát bevagónírozták.¹⁷ A transzport ötnapi vonatút után június 1-jén érkezik Zajecarba, s indul tovább Borba.

¹⁶ Volentics Gyula: Radnóti Miklós hét napja Sződön (1944. május 20-27.) Váci Polgár 2014. 11.sz. 8. p.

¹⁷ Vas István: *Azután*. Bp.: Szépirod. K., 1991. 148-151 p.

ban: „*S ekkor elkezdődött valami, amiről csak verset lehet írni... akkor kezdődött volna az ifjúság? S micsoda évek! Te maradtál meg? Vagy a másik? Megölted őket – beszélt a hang, megölted őket, megölted őket, megölted őket, megölted őket, megölted őket...*”⁶

Ez a büntudat párosul a biztonságot jelentő család hiányával és lázadva érik verssé pl. a *Csendes sorok lehajtott fejjel* első soraiban („Az őseimet elfelejtettem...”)

Az anyai rokonok között felnövő árva, új családot választ. „*Család? Sokat törődtem, sokat törődöm velük! Mert véletlenül rokonok? Mi az a rokon. Ki az? Akit én nevezek annak.*”⁷

Ezt a naplóbejegyzését két év múlva, 1942. május 17-i Komlós Aladárhoz címzett levélben még árnyaltabban kifejti: „*A szobám falán három „családi kép” van, három fényképmásolat. Barabás egyik meglehetősen ismeretlen Arany-festményének másolata, ugyanerről a festményről külön a fej, és Simó Ferenc egy nemrégiben fölfedezett festményének másolata az öreg Kazinczyról. A Kazinczy-képről csaknem mindegyik „nem bennfentes” látogatóm, de az Aranyról is sokan (nem a közismert, népivé stilizált arc) megkérdezik: a „nagybátyád”? vagy a „rokonod”? –Igen, – felelem ilyenkor, Arany és Kazinczy. S valóban nagy- vagy dédnagybátyáim ők. S rokonom a hitétváltó Balassa, az evangélikus Berzsenyi és Petőfi, a kálvinista Kölcsey, a*

⁶ Radnóti Miklós: *Ikrek hava*. 1973. 56. p.

⁷ Radnóti Miklós: *Napló*. 1989. 92. p.

katolikus Vörösmarty, vagy Babits, avagy a zsidó Szép Ernő, vagy Füst Milán, hogy közelebb jöjjenek. S az ősök? A Berzsenyi szemével látott Horatius éppúgy, mint a zsidó Salamon, a zsoltáros Dávid király, Ésaías, vagy Jézus, Máté vagy János, stb. rengeteg rokonom van. De semmi esetre sem csak Salamon, Dávid, Ésaías, Szép Ernő vagy Füst! Vannak távolabbi és közelebbi rokonaim. Nem mondtam ezzel újat Neked azt hiszem. Ezt így érzem és ezen a „belső valóságon” nem változtathatnak törvények.”⁸

A tudatosan eltemetett gyökereket a „vadnál vadabb világ”, a háború mégis rákényszeríti a költőre. Saját kezével rajzolja meg származását igazoló családfáját, amire az 1938. május 29-én kihirdetett első zsidótörvény kötelezi. Azt a csak vérhez kötött származást, amit Radnóti Miklós mindig is elutasított. Jó példa erre a már idézett Komlós Aladárhoz címzett levél folytatása.

„Zsidóságot soha nem tagadtam meg, „zsidó felekezetű vagyok” ma is, de nem érzem zsidónak magam, a vallásra nem neveltek, nem szükségletem, nem gyakorlom, a fajt, a vérrögöt, a talajgyökért, az idegekben remegő ősi bánatot baromságnak tartom és nem „szellemiségem” és „lelkiségem” és „költőségem” meghatározójának. ... A zsidóságom életproblémám, mert azzá tették a körülmények, a törvények, a világ. Kényszerből probléma. ... Nem érzem zsidónak magam. Miért vagyok mégis zsidó vallású? A valláshoz semmi közöm, a faj stb. szellemalakító erejében csak igen-igen kis mértékben, vagy még

⁸ Radnóti Miklós: Napló. 1989. 209-210. p.

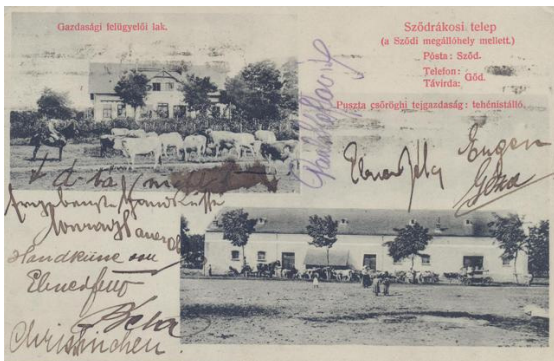
10 deka egységes lekvár volt. Ez úgy látszik nem fontos. De itt a majorban néha lehet hagymát, almát, tejet venni lopva.”¹⁵

Hogy pontosan hol lehetett a Vác melletti gyűjtőtábor, a major, arról Volentics Gyula helytörténeti kutató, a Szódi Helytörténeti Alapítvány elnöke így számol be:

„Ha a korabeli térképeket megvizsgáljuk, megállapítható: 1944-ben a Csörögi-major, a vasút Szöd felőli oldalán, Szöd melletti külterületi majorság volt, amit manapság a volt birtokos, a Floch-Reyhersberg család után Floch-pusztaként ismerünk. Floch-pusztá ma Szödliget település külterülete, de Szöd belterületével közvetlenül határos. Napjainkban itt található a váci Táncsics Mihály Mezőgazdasági Szakképző Iskola Tangazdasága. 1944-ben a ma is álló marha- és lóistállók, dohány szárító-pajták, valamint az intéző (gazdasági felügyelő, ispán) lakása és irodája állt a birtokon. Itt, a 150-170 szarvasmarha és 20 ló befogadására alkalmas istállóban bizonyára jó néhány munkaszolgálatost el lehetett helyezni. (E terület némileg pontatlan megnevezése régi képeslapokon Pusztá-Csörög és Szódrákosi-telep is volt.)... Álláspontom szerint – a földrajzi nevek korabeli használatára tekintettel – legnagyobb valószínűséggel a mai Floch-pusztán, azaz az 1944-ben Csörögi-majorként is-

¹⁵ Radnóti Miklós 1944. május 24-én Szödligetről írt szerdai levele, amit Ferencz Győző közöl könyvében (Ferencz Győző: Radnóti Miklós élete és költészete. 2005. 662. p.)

vigyázz egyetlen Mindenségem, jól vagyok, csak rettentő egyedül.
Csók, csók te Édes.”¹⁴

Korabeli képeslap a Csörög-majorról

Radnóti Miklós további négy levelet és öt levelezőlapot küldött Pozsonyi úti és anyósa Dalszínház utcai lakására.

Ezekből többek között azt is megtudhatjuk, hogy Radnóti hosszú és hideg útra készült („sajnos kell a bőrkabát, valahogy beleerősíthetően a szőrme is, egy vastag kesztyű egy sál. Azt a kis kék érmelegítőt küldd és a piros vagy kék hósapkát...”), mert minden fölöslegesnek vélt holmiját (szalonnát, pénztárcába varrt 600 pengőt és Arany János kötetet) hazaküldte Fanninak, akit távolból is igyekszik nyugtatni: „Itt eddig semmi baj nincs, csak minden eddigi koszt egy kenyér és

¹⁴ Radnóti Miklós 1944. május 21-én Szödligetről írt első levele, amit Ferencz Győző közöl könyvében (Ferencz Győző: Radnóti Miklós élete és költészete. 2005. 660. p.)

annyira sem hiszek. Hát nehéz megmagyaráznom s nehezítésül még hozzátehetem, hogyha valláshoz egyáltalán közöm van, akkor a katholicizmushoz van közöm...”⁹

Radnóti Miklós 1943. május 2-án feleségével, Gyarmati Fannival együtt vette fel a keresztséget. A keresztelő pap, egykori tanára a piarista Sík Sándor atya. Keresztlevele sem ekkor, sem a későbbiekben nem jelentett számottevő előnyt a költőnek. Mindössze arra jogosította fel, hogy a munkaszolgálatok során sárga helyett fehér színű karszalagot viseljen.

Utolsó munkaszolgálatán, még inkább elveszti jelentőségét: „Fehéret, sárgákat ujabban úgy látszik, nem kezelik külön, mert már megvan a századbeosztás és teljesen vegyes, a szakaszok betűrendben.”¹⁰

⁹ Radnóti Miklós: Napló. 1989. 210-211. p.

¹⁰ Radnóti Miklós 1924. május 21-én Szödligetről írt első levele, amit Ferencz Győző közöl könyvében (Ferencz Győző: Radnóti Miklós élete és költészete. 2005. 660. p.)

„szálltak a gyors behívók, szaporodtak a verstöredékek”

(A la recherche...)

Az 1940-es első Szamosveresmart környéki, majd 1942-es második nagyvárad, majd hatvani cukorgyári behívó után 1944. május 18-án megkapja harmadik munkaszolgálatára a SürgősAzonnalSiess-behívóját Vácról. Radnóti Miklós ekkor Shakespeare Vízkeresztjét fordítja.

A már majdnem kilenc éve a pozsonyi úti „sziget és menekítő barlang”¹¹ boldogságában élő Fifi és Mik „mindenkitől minden pillanatban búcsúzott.”¹²

Ez a búcsú 1944. május 20-án, egy váci reggelen véglegessé vált.

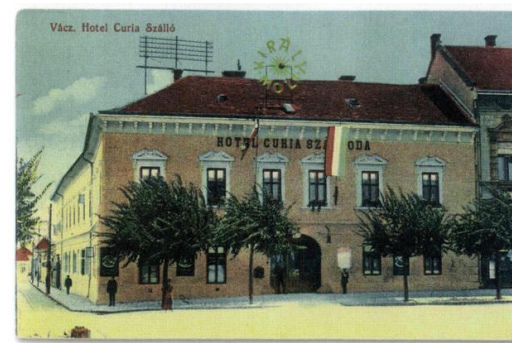

Vasútállomás

¹¹ Ortutay Gyula: Fényes, tiszta árnyak 1973. 194. p.

¹² Gyarmati Fanni 1924. március 27-i naplóbejegyzése, amit Ferenc Győző közöl könyvében (Ferenc Győző: Radnóti Miklós élete és költészete. 2005. 632. p.

Radnóti Miklós ezen a napon egyedül vonul harmadik munkaszolgálatára a város vasútállomására. Ami „olyan, mint a felbolydult méhkas. Nyüzsgés, ordítózás. Az állomásról a Curia szállóba irányítanak. Ezen a néven emlegetnek egy ormótlan hodályt. Curia szálló... Jól hangzik... Telt ház.”¹³

Curia szálló

A munkaszolgálatosokat még bevonulásuk napján gyalogmenetben Sződligetre (Csörögi-major) parancsolták és 27-ig itt szállásolták el.

„Vasárnap. Édes egyetlenem, még tegnap kigyalogoltunk ide Vác mellé, 7 km, teljes felszereléssel, nagyon elég volt. Vagy én vagyok rossz állapotban, vagy a szerelvényem túlnehéz, de – nehéz. ... nagyon

¹³ Andai Ferenc: Mint tanú szólni: Bori történet. 2003. 11. p.